

STM 1944

Bidrag till sjuttonhundratalets svenska koralhistoria

Av Gösta Morin

© Denna text får ej mångfaldigas eller ytterligare publiceras utan tillstånd från författaren.

Upphovsrätten till de enskilda artiklarna ägs av resp. författare och Svenska samfundet för musikforskning. Enligt svensk lagstiftning är alla slags citat tillåtna inom ramen för en vetenskaplig eller kritisk framställning utan att upphovsrättsinnehavaren behöver tillfrågas. Det är också tillåtet att göra en kopia av enskilda artiklar för personligt bruk. Däremot är det inte tillåtet att kopiera hela databasen.

BIDRAG TILL SJUTTONHUNDRATALETS SVENSKA KORALHISTORIA

Av GÖSTA MORIN (Stockholm)

I

L iksom 1695 års psalmbok kan anses som ett led i den ortodoxa riktningens inom vår kyrka strävan att skapa uniformitet och som »resultatet af det arbete, som 16:de och 17:de århundradena nedlagt på tillvägabringandet af en svensk protestantisk psalmbok af den art, att den lika tilltalade de bildades som den stora massans känslolif,»¹ så kan 1697 års koralpsalmbok (här citerad Gkpsb.) även anses som ett led i denna strävan och som »slutstenen i såväl reformations-tidens som storhetstidens koralarbete».² De, som enligt kungl. brev av den 15 december 1693³ erhöilo i uppdrag att förse psalmboken med melodier, voro Olof Rudbeck och Harald Vallerius tillsammans med någon »alfwarsam och skickelig Prästman», men enligt den undersökning, E. Wrangel utgivit i Samlaren 1893 s. 14,⁴ och vars resultat ytterligare bekräftats av H. Palm i Kyrkosången 1904 s. 90⁵ torde det huvudsakliga arbetet ha utförts av Vallerius. — I ovannämnda brev finnas följande bestämmelser: »noga därwid i acht taga f ö r s t at hwar och een Psalm må få sin rätta och tienliga thon. 2:do at dhe Psalmer, som hafwa obekandte, swåra och tunga melodier, måge afsättias med brukligere, lättare och anständigare thoner. 3:o at dhe nya Psalmer antingen med dhe melodier afsättias, som wanlige äro i den tyska psalmbocken, hwarifrån de äro tagne, eller och med dhe thoner, som förr i församlingarne äro brukelige och bekante, öfwer alt wäl observerandes, at man förblifwer wid den gamble eenfalligheten, så at Psalmerne måge få så danne thoner, lämpade efther deras innehålld, som icke allenast tiena til en gudelig andachts up-

¹ Ljunggren, G., Svenska vitterhetens häfder. Lund 1873—1895; d. 5 s. 318.

² Norlind, T., Svensk musikhistoria. 2. uppl. Stockholm 1918, s. 113.

³ UUB, Palmskiöldska saml. V. Tom I Ars I, s. 405.

⁴ Harald Wallerius och musiken till gamla psalmboken.

⁵ Om Harald Vallerius och redaktionen af 1697 års svenska koralpsalmbok.

wäckande så väl i kyrkian som elliest, utan och lätteligen kunna läras och siungas i församlingarne.» Detta skulle alltså vara de principer, Vallerius hade att följa vid utförandet av sitt uppdrag. Och att så även skett, »framgår», säger Palm, »af flera enskildheter», vilka han dock ej har anledning att närmare ingå på, men fortsätter: »I synnerhet i fråga om den svenska traditionen, vid vilken det kungl. brefvet tyckes lägga särskild vikt, har jag, genom jämförelse med äldre manualer etc., förvissat mig om, att Vallerius behandlat densamma med stor pietet. Detta omdöme gäller framför allt de svenska originalmelodierna och särskilt dem, i hvilka vi ställas omedelbart inför den svenska folktonen med dess säregna rytm.»¹ Palm uppräknar därpå en del psalmmelodier, som han anser vara av svenskt ursprung, och som alltså borde utgöra belägg för hans åsikt. Är P:s antagande riktigt, skulle vi således i Gkpsb. ha bevarad den tradition, som inom svensk koralmusik utkristalliserats under 15 och 1600-talen. — Även Bäck² tyckes vara av samma åsikt, då han säger: »Såväl tiden, under hvilken det tillkom, som personerna, hvilka lade handen vid arbetets musikaliska behandling, är en borgen för att den skulle erhålla en nationell och folklig karaktär.»

Vilken ställning Vallerius intagit till vedertaget bruk hör egentligen ej till min uppgift att närmare undersöka, men i den mån, jag för mitt eget arbetes skull kommer i beröring härmed, skall jag dock på resp. ställen något närmare ingå härpå. Emellertid vill jag redan nu framhålla, att Palms påstående synes vara ganska berättigat, även om det finnes avvikelser härifrån, revisioner i tidens anda.

Hur ser då Gkpsb. ut? Antalet melodier är 262, varav dock 9 st. förekomma två gånger, såsom nr. 3 även vid nr. 392, 17 vid 379, 24 vid 64, 85 vid 288, 93 vid 302, 123 vid 338, 160 vid 229, 162 vid 230 och 245 vid 270, det egentliga antalet melodier således 253.³ I senare upplagor, 1701 och 1739, har emellertid vid nr. 178 ytterligare tillagts en »ny melodi», vilken dock i sista upplagan, 1774, åter utesluts, och melodiantalet är således vid de båda mellanliggande upplagorna 254.

I föreliggande undersökning utgår jag från 1697 års upplaga, där melodiantalet var 253. Utav dessa gå 132 melodier i tvåtakt, 73

¹ Palm, a. a. s. 104.

² Bäck, A., Huru hafva våra förfäder sjungit sina psalmer. Sthlm 1891, s. 5.

³ Härvid bör dock tillfogas, att melodierna vid nr 162 och nr 230, även om de äro identiska, ej fullständigt överensstämman med varandra, medan melodien vid nr 93 har sista perioden utelämnad vid nr 302.

i tretakt, medan 8 ha blandad taktart.¹ — Varför jag anført alla dessa siffror har sin grund i min uppgift att påvisa dels den inskränkning i melodiantalet, som under 1700-talet gjorde sig mer eller mindre gällande hos olika koralboksförfattare, och dels den förefintliga strävan att redan under denna tid vilja överflytta koralerna från tretakt till tvåtakt.

Melodierna äro upptecknade i mensuralnotskrift och försedda med generalbasackompanjemang, vilket i Tyskland från och med 1600-talets mitt blivit det vanliga, men som här för första gången förekommer i någon svensk koralmelodisamling. De äro alltså tänkta för enbart unison sång med orgelackompanjemang. Utan ackompanjemang äro dock följande koraler: nr. 4, 5, 6, 113, 114, 115, 118, 122, 126, 164, 179, 402, som utgöra »de psalmer, vid vilka enbart den notoriska förändringen skedde.»² Taktstreck förekomma ej, endast cesurstreck avgränsa de olika versraderna, musikaliska perioderna, medan dessutom över varje slutnot i en sådan period är utsatt en fermat. Norlind framhåller vidare, att en hel del psalmer funnos, »vilka i rytmiskt, melodiskt avseende erbjödo mindre omväxling», och att med dem Vallerius ofta förfor med stor frihet. »Han använde olika rytmiska valörer, brukade ofta den tretidiga rytmen samt tillfogade ej sällan små förbindelsetoner, där melodiens välljud så fordrade... I ett avseende förblev dock den rytmiska bearbetningen mindre god. För den musikaliska sidan glömde han ofta versens metriska fordringar. Vallerius var häri ett barn av sin tid. Såväl i konstmusiken som i den kyrkliga koralmusiken rådde under denna tid, vad textens metriska behandling beträffar, barbari.»³ — Liksom Palm, vilket jag tidigare anført, torde man dock komma till den uppfattningen, att Vallerius stundom just i rytmiskt avseende, särskilt med tanke på den rikligt företrädde tretakten, följt en i Sverige utbildad tradition. I ett ofta förekommande fall har jag dock, även vad tretakten beträffar, funnit en modernisering, och det gäller omkastningen av jamb och troké inom takten i slutfallen. Denna egendomlighet får en högst märklig belysning genom en avhandling utgången från Vallerius' egen »skola».⁴ Författaren framhåller här, på tal om den dansform, han benämner »Proportio» eller »Polonessa» (vad vi kalla

¹ Vid en del nummer förekomma både jämn och ojämn taktartsbeteckning, såsom vid bl. a. 288, 328, 342 utan att dock någon taktväxling här tyckes förekomma.

² Norlind, a. a. s. 112.

³ Norlind, a. a. s. 112 f.

⁴ Dissertatio musica de tactu. Ups. 1698. Resp. O. Rhezelius.

svitens »urpar»), fransmännens konstnärliga och ädla jambiska takt i »efterdansen» gentemot den hos »bönderna» nyttjade »trokéiska» tretakten . Utan tvivel framstod för Vallerius den förra såsom konstnärligare, och han har därför till omväxling med den trokéiska tretakten med förkärlek nyttjat den jambiska, även i fall, där en naturlig deklamation emotsäger dess användande. Som exempel härpå vill jag blott nämna nr. 169, 185 och 383. Detta förhållande har senare under 1700-talet, då man mera började tänka på texten och dess naturliga deklamation, i allmänhet ändrats.

Att Vallerius verkligen tagit oändligt liten hänsyn till texten, utan mera till den musikaliska traditionen, framgår även av ett annat faktum, nämligen det, att han ej ens tänkt på, att tonernas antal borde svara mot stavelsernas, d. v. s. ej vara färre än stavelsernas. Härpå finnes en mängd exempel, varav dock endast följande må nämnas: nr. 88, 142, 218, 285, 340, 390 och 411. Att man möjligen i detta avseende skulle ha att räkna med en reperkussioton, synes mig rätt så tvivelaktigt, då säkert oöverstigliga svårigheter för menigheten att finna den rätta tonen härför skulle förorsaka stora slitningar i kyrkosången. En annan möjlighet, som åtminstone i en del fall verkar mera antaglig, är, att man ej alltid uttalat hela orden, som de äro skrivna, utan gjort en uteslutning av någon stavelse i form av synkope eller apokope. Just det faktum, att 1700-talets koralboksförfattare i förvånande liten grad synas ha tagit någon notis om ovannämnda missförhållande, talar väl i någon mån för ett sådant antagande.

Beträffande tonaliteten må framhållas, att Vallerius som regel använde de förtecken, vilka bestämmas av kyrkotonarternas skalor, men i stället insatte i själva melodien och ackompanjemanget de $\sharp$ eller $\flat$, vilka kommo att hänföra koralen till en vanlig dur- eller molltonart. Även detta torde enligt mitt förmenande åtminstone i vissa fall möjligen vara en inverkan från Vallerius' förkärlek att följa den folkliga traditionen. Det är emellertid belysande, att Vallerius, även om han däri följt förebilder, ej ansett sig böra borttaga den sålunda manifesterade dur- eller mollkaraktären.

Vad harmoniseringen angår, är den i regel mycket enkel, huvudsakligen treklanger i grundläge och sextläge, men någon enstaka gång i slutfallen även i kvartsextläge. Vid kadenserna förekomma dessutom, dock långtifrån alltid, som under 1700-talet tycks bli regel, septimackordet (i grundläge eller kvintsextläge) samt även någon enstaka gång förhållningen 4—3. Som ett exempel på harmonisering med enbart treklanger i grundläge kan nämnas nr. 214.

I 1697 års upplaga liksom i 1701 års finnes förutom koralerna även den svenska mässan.

Det är emellertid ej här meningen att ingå på en granskning av Gkpsb., utan ha ovanstående rader endast velat giva en bakgrund för strävandena på koralångens område i Sverige under 1700-talet, vilka i sin tur leda fram till Häffners reformatoriska verksamhet.

Hade under tidigare tid ett starkt inflytande från såväl Tyskland som Danmark gjort sig gällande på koralmusikens område, kommer under 1700-talet inflytandet från Danmark att nästan helt upphöra, och utvecklingen i Tyskland ensamt bliva av betydelse för våra koralers utformning, detta ej minst tack vare alla organister och koralboksförfattare av tyskt ursprung eller med tysk skolning, vilka under denna tid voro verksamma i vårt land, och det blir därför nödvändigt att i stora drag skissera upp utvecklingen i den protestantiska kyrkomusikens hemland.

En utmärkt bild av 1700-talets tyska kyrkokultur ger oss C. Fuchs i sin värdefulla men omstridda avhandling, »Takt und Rhythmus im Choral», Berlin & Leipzig 1911, s. 247:

»Das 18. Jahrhundert! Es war die Zeit, wo während des Hauptliedes sich über der Orgel eine Sonne drehte, die geschnitzten Engelein ihre hölzernen Flügel im Takt bewegten, wo der Cymbelstern mit seinem Gebimmel die vielen Verse begleitete und das Tremulantregister den Orgelton in starken Wellen beinahe asthmatisch intermittieren machte. Zu Weihnachten musste er den Jambus perpetuus unterstützen, und die Leute nannten das das 'Wiegenlied' (des Jesusknaben) . . . In den Passionschorälen bedeutet es ein Schluchzen und Stöhnen. Vom Kirchboden liess der Küster zu Pfingsten eine Taube flattern, zu Weihnachten musste ein als Engel geputztes singendes Kind am Strick in die Kirche hinab schweben. Sonntags vor dem grossen Segen wurden in Ermangelung einer Intelligenzblattes bau- und strassenpolizeiliche und ähnlich erbauliche Verordnungen verlesen. Der Pietismus um J. S. Bachs Blütezeit (1730—50) mit seinen sentimentalischen Regungen war jenem Kirchenspuk für Auge und Ohr gewiss nicht hinderlich, und die Voltairianische Aufklärung, das Friderizianische Zeitalter förderte wohl noch mehr das Amusement in der Kirche. . . . Dennoch haben die Musiker, wie sie während des dreissigjährigen Krieges die Choralerfindung bereicherten, dem Choral im 18. Jahrhundert so viel ernstes Interesse bewahrt, dass sie die isometrische Schreibung in Vierteln erfanden und den Taktstrich wenigstens regelmässig, wenn auch noch nicht regelrecht gebrauchten. . . .» Men, fortsätter författaren å sid. 248, tidsåldern själv har i omvänt förhållande till det trettioåriga krigets tidsålder »der Erfindung des Chorals mehr geschadet, als es seiner Schreibung und damit der Ausführung des Chorals genützt hat; denn die flache Aufklärung des Voltairianismus, der um 1750 nach Deutschland übergreifend den Pietismus ablöste, hat die Erfindung des Chorals

erstickt; nach 1750 ist es damit vorbei. Phil. Em. Bachs tiefinniges 'Aufersteh'n, ja aufersteh'n wirst du' ist der Schwanengesang des Chorals, der um diese Zeit nur noch ganz vereinzelt mit der alten Würde und Kunst gelingt ... Für die Schreibung des Chorals erfand diese Zeitalter freilich auch den falschen Alla-breve-Takt, wie er 1786 bei Kühnau erscheint und ins 19. Jahrhundert hinüber wirkt ...»

Den kyrkliga utvecklingen i 1700-talets Tyskland indelas i regel i två hälfter: den första fram till omkr. år 1750, tillhörande pietismen, och den andra fram till omkr. år 1800, tillhörande rationalismen. Motsvarande epoks protestantiska koralmusik på tysk botten synes däremot ha undergått en viss enhetlig utveckling, dock efter två linjer, som knappast låter pressa in sig inom de nyssnämnda begreppens tidsrum. Dock torde väl det vida större intresset för den kyrkliga koralmusiken under århundradets förra hälft vara att hänföra till pietismen, medan det alltmer avtagande intresset under senare hälften bottnar i rationalismen, något som bl. a. tog sig uttryck i de i psalmböckerna och koralböckerna under denna tid allt vanligare förekommande melodiregistren. — I och med det livliga intresset under 1700-talets förra hälft för koralssången, församlings-sången, vilken hade sitt stöd i en enkel orgelbeledsagning, här och var även av en unison gosskör, försvann förståelsen för den vokala figuralmusiken, och den i de gamla kyrkotonarterna hållna koralssången gick härmed förlorad. Pietismens subjektivistiska åskådning gjorde sig gällande. Allt skulle bli enkelt och känsligt. Man ville ej längre vara bunden av de gamla melodiernas stränga former. Det tyska sångspelet övade dessutom en mäktig men kortvarig inverkan på den evangeliska koralmusiken, och som ett typiskt exempel härpå anför Winterfeld¹ G. Bronners koralbok (»Choralbuch zum Hamburgischen Kirchengesangbuch», Hamburg 1715). Den ofta rika taktväxlingen i de gamla koralmelodierna utjämnades och ersattes av dansvisans och operaarians enklare rytm medan melodierna försågos med drillar, »Schleifen» och genomgångstoner. I denna stil komponerade man också en hel del melodier, huvudsakligen avsedda för »Gemeinschaftsandacht», men säkert kommo de till utförande även vid själva gudstjänsten. Korallerna försågos med taktstreck,² och

¹ Winterfeld, C. von, Der evangelische Kirchengesang. Th. 3. Leipzig 1847.

² Heydt, J. D. van der, Geschichte der Evangelischen Kirchenmusik in Deutschland. Berlin 1926, s. 159. »Dabei herrscht in der Taktierung der alten Melodien die grösste Willkür. Man zwingt die alten Rhythmus in gerade Takte hinein, um sie zu vereinfachen, und der Wortbetonung gemäss zu gestalten. Jeder Gesangbuch- und Choralbuch-Herausgeber verfuhr dabei nach seinem Gutdünken.»

fermater utsattes för att tillkännagiva versradens slut.¹ — Under rationalismens tidsålder fortsatte koralssångens förfall i än högre grad. Ofta uteslötos de gamla sångerna från reformationstiden som obrukbara eller bearbetades efter tidens smak. I de utgallrades ställe komponerade man så nya melodier, vilka dock saknade djupare musikaliskt värde. Melodierna försågos nu i än större utsträckning med drillar² och andra fioriturer. Alla språng i melodilinjén utfylldes med genomgångstoner, och av de gamla korallernas kärnfulla rytmik fanns ej längre något kvar. — »Aus dem hallischen Pietismus Freylinghausens erwächst die Rokokoperiod des Chorals».³ Och som ett typiskt exempel härpå må anföras J. Fr. Doles, »Vierstimmiges Choralbuch oder Harmonische Melodiensammlung», Leipzig 1785.⁴

Samtidigt med denna riktning framträdde emellertid redan under 1700-talets tidigare hälft försök, vilka gingo ut på att taga bort detta rika utsmyckande av koralmelodierna och söka återföra dem till deras »ursprungliga enkelhet». I rytmiskt avseende gå likväl dessa försök i samma riktning som de övriga koralboksförfattarnas, nämligen i den rytmiska nivelleringsens tecken. Som en av de tidigaste representanterna här för må anföras G. Ph. Telemann, »Fast allgemeines Evangelisch-Musikalisches Liederbuch», Hamburg 1730. Mera betydande var dock J. B. Königs försök, »Harmonischer Liederschatz, oder allgemeines evangelisches Choralbuch», Frankfurt a. M. 1738, vilken f. ö. är den mest omfattande av alla 1700-talets koralböcker, innehållande ej mindre än 1,547 melodier jämte talrika varianter. Alla utsmyckningar äro här borta, korallerna äro upptecknade i enkla taktarter i fjärdedelsnoter och med en, resp. två halvnöter vid varje versrads slut. Möjligen finnas här och var två åttondelsnoter i form av melismatiska genomgångsbildningar, ävensom en punkterad fjärdedel med åtföljande åttondel. Vidare äro fermater utsatta, där så fordras. — Ännu längre i förenklande och rytmiskt utjämnande anda går dock J. C. Kühnau, »Vierstimmige alte und neue Choralgesänge» 1—2, Berlin 1786—90. Här införes för första gången den falska alla breve takten, alla koraller äro skrivna i halva och hela notvärden.

¹ Till denna tid hör även införandet av särskilda från själva textböckerna skilda melodiböcker, koralböcker.

² I regel på näst sista tonen i slutfallen.

³ Moser, H. J., Die evangelische Kirchenmusik in volkstümlichen Ueberblick. Stuttgart 1926, s. 138.

⁴ Denna koralbok är f. ö. den första tryckta koralbok med alla stämmor utsatta, vilken utgavs i Tyskland. — Att man vid århundradets slut började utge koralböcker med alla stämmor utskrivna var givetvis beroende på en viss oförmåga hos organisterna att behärska generalbassepet.

Ser man närmare på 1700-talets koralboksförfattares sätt att harmonisera sina koralmelodier, finner man först, att en stor förändring skett i och med överflyttandet av den fyrstämmiga koralnsatsen enbart till orgel och härmed sammanhängande generalbasackompanjemang. Så kunna vi iakttaga ett ständigt återkommande användande av kvartsextackordet och septimackordet, vidare de ofta förekommande förbindelsenoterna mellan de olika ackorden samt slutligen hos en del författare ett nästan schablonmässigt uppreparande av förhållningarna 9—8 och 4—3 i slutfallen, alltså en dragning, liksom i melodien, till det allt vekare. Men även i detta avseende uppträdde, liksom beträffande melodiernas rika utsmyckning, »reformatorer», som önskade återföra harmonierna till den »ursprungliga enkelheten». — Vad angår koralboksutgivarnas förhållande till kyrkotonarterna framhåller Winterfeld i ett avsnitt, vari han behandlar den nya tonkonstens tonarter och deras betydelse, att »die Grundanschauung der älteren Meister geistlicher Tonkunst beruhte auf den Kirchentonarten; die Heimat der Bildungen ihrer Nachfolger in 18. Jahrhundert waren die diatonische chromatische Tonarten . . .»¹, ävensom på tal om en koralbok av J. B. Reimann,² att dennes förhållande till kyrkotonarterna var detsamma som hela tidens förhållande till dem, något djupare inträngande i deras väsen var ej fråga om, samt slutligen på tal om Telemanns koralbok,³ att kyrkotonarternas väsen förstod han ej, utan representerade i detta fall sin tids negativa åsikt. En liknande negativ inställning till de gamla kyrkotonarterna visar även Hiller i en efterskrift till sin koralbok,⁴ där han i fjärde avsnittet (»Über die alten Tonarten und ihre heutigen Gebrauch», s. 11—14) behandlar de gamla kyrkotonarterna och deras nuvarande användning. Stahl⁵ säger i sin allmänna karakteristik av 1700-talets senare hälft: »Die alten Kirchentonarten entsprachen dem veränderten Geschmack nicht mehr». Först hos Doles skall man finna åtminstone en vilja att söka förstå och återuppliva dessa gamla tonarter, medan åter hos Kühnau denna vilja omsattes i ett praktiskt utförande vid utarbetandet av harmonierna.⁶

I de olika koralböckernas förord omtalas ständigt vilken stor för-

¹ Winterfeld, a. a. Th. 3 s. 94.

² Ibm s. 519 f.

³ Ibm s. 508 f.

⁴ Allgemeines Choral-Melodienbuch. Leipzig 1793.

⁵ Stahl, W., Geschichtliche Entwicklung der evangelischen Kirchenmusik. 2. Aufl. Berlin 1920, s. 101.

⁶ Kühnau koralbok torde f. ö. vara den närmaste förebilden för Häffners.

virring, som under detta århundrade var rådande på koralmusikens område. Varje liten stat, varje grevskap och större stad, ja t. o. m. varje församling satte sin ära uti att äga en egen sångbok, och därvid drog man sig ej för att i såväl textligt som musikaliskt hänseende vidtaga nödiga förändringar, varigenom enhetligheten i kyrkosången kom att bli lidande. König framhåller detta faktum i förordet till sin koralbok, där han säger: »Wie wäre es möglich, so viel tausenderlei Abweichungen, welche leider allzusehr eingerissen, alle zu bezeichnen, indem fast in allen Melodien, so man nur einer halben Stunde Wegs in eine andere Kirche kommt, andere Klausulen, ja wohl gar bei mancher Gemeinde einige Klausulen alle Jahre anders gesungen werden.»

Innan vi övergå till en sammanfattning av det sagda, bör här omnämnas ännu några viktiga koralböcker från 1700-talet: J. A. Freylinghausen, »Geistreiches Gesangbuch, den Kern alter und neuer Lieder» 1—2, Halle 1704—14, vanligen kallad »Das Freylinghausensche Gesangbuch»; J. G. Chr. Störl, »Neubezogenes Davidisches Harfen- und Psalter-Spiel», Stuttgart 1710; »Choralbuch, enthaltend alle zu dem Gesangbuche der evangelischen Brüder-Gemeinen vom Jahre 1787 gehörige Melodien», Leipzig 1784, vanligen kallad »Das Choralbuch der Herrnhuter Brüdergemeinde» samt slutligen J. G. Vierling, »Choralbuch auf vier Stimmen zum Gebrauch bei dem öffentlichen und Privat-Gottesdienst», Cassel 1789. Härtill må dock även fogas de av J. S. Bach bearbetade koralerna, vilka utgavos av hans son Karl Philipp Emanuel 1765—69.

Sammanfattningsvis kan man alltså konstatera, att pietismens veka, med genomgångstoner rikt försedda melodier slutligen klätts i rokokons utsirade dräkt, att samtidigt från annat håll en strävan att söka återställa koralerna i deras »ursprungliga enkelhet» gjorde sig gällande, att en strävan till rytmisk utjämning förefanns, och att taktväxlingen i de gamla koralmelodierna från reformationstidevarvet försvunnit och ersatts av de enkla tretidiga och fyrtidiga taktarterna. I sistnämnda avseende kunde man vara frestad att tala om en rytmisk normalisering. Slutligen må påpekas de moderniserande tendenserna i den harmoniska behandlingen och den allmänna bristen på förståelse för de gamla kyrkotonarterna samt f. ö. den stora villervalla, som under hela århundradet var rådande.

1700-talet i vår kyrkas historia var i stort sett pietismens århundrade och dock var, framhåller Liedgren, »hela det svenska 1700-talets psalmboksarbete bestämt av estetiska synpunkter».¹ Först mot slutet

Liedgren, E., Wallins läroår som psalmdiktare. Ups. 1916, s. 51.

av seklet började det rationalistiska neologiska tänkesättet att bli en makt. — Att mycket snart en reaktion i textligt hänseende mot den av ortodoxien skapade 1695 års psalmbok skulle göra sig gällande är därför naturligt. Redan år 1738 inlämnades av pastorn i Östergarn, Lars Neogard, en skrivelse,¹ vari han meddelade förslag till ändringar i gamla psalmboken och framhöll, att densamma måtte bli »för den enfaldige mindre anstötlig». Denna skrivelse följdes sedan av en hel mängd liknande skrivelser och förslag i samma riktning, vilka finnas samlade i Riksarkivet och i nyssnämnda samling, »Svenska Psalmbokens Förbättring», vilken dock icke ger något särskilt av intresse ur musikalisk synpunkt. En del av dessa förslag upptaga visserligen melodihänvisningar, men detta är också allt.²

»I Riksdagen kommer», enligt Moliis-Mellberg,³ »frågan första gången före år 1746», utan att dock leda till något resultat. Vid samma riksdag inlämnades även ett memorial av B. Knölcke⁴ berörande den musikaliska sidan, till vilken han även återkommer vid riksdagen 1751.⁵ — Vid sistnämnda riksdag beslöt man också »i anseende till den brist som kunde ersättas, och de mindre tydliga utlåtelse samt fel emot metern, vilka behövde rättas»,⁶ att vidtaga åtgärder, men något synligt resultat blev det ej heller denna gång. — I en skrivelse till Prästeståndet av år 1755 uttalade ärkebiskop H. Benzeliuss sin synpunkt på saken och vid samma års riksdag inlämnades ett memorial »Anmärkningar över svenska psalmboken samt försök till dess förbättrande, i synnerhet vad dess poesi angår» av kyrkoherden Axel Luth⁷, ett namn, som f. ö. ofta förekommer i samband med psalmbokens förbättrande. Emellertid utfärdades först vid riksdagen 1764 den 3 november av konung Adolf Fredrik förordnande och instruktion för en kommitté, den s. k. Celsiska psalmbokskommittén, vilken hade att överse psalmboken.⁸ Och resultatet av dess arbete blev »Then

¹ RA (Riksarkivet), PA (Prästeståndets Arkiv), K. 170—172 (gammalt sign.), Svenska Psalmbokens Förbättring.

² Dessutom utgavs i Uppsala 1751—52 bl. a. trenne språkvetenskapliga avhandlingar i frågan samt en dissertation, behandlande psalmernas metrisk förbättring.

³ Moliis-Mellberg, G., Den svenska psalmboksrevisionens grundtankar. Jakobstad 1926, s. 22 f.

⁴ RA, PA, F 47.

⁵ RA, PA, F 52. — Dessa båda memorial och dess författare behandlas senare i samband med 1700-talets enskilda koralboksföretag.

⁶ Moliis-Mellberg, a. a. s. 23.

⁷ Moliis-Mellberg, a. a. s. 24.

⁸ Hildebrand, A., Svenska kyrkans psalmbokskommittéer och psalmboksförslag under 1700-talet och början av 1800-talet. Sthlm 1884, s. 5.

Svenska Prof-Psalmboken, Första och Senare Samlingen», Sthlm 1765—67, som dock ej kom att röna något större erkännande. Det krav på en folklig religiositet, som låg i tidsandan, motsvarades ej av »den känslotorka, fantasilöshet, långrandighet och olämplighet för sång»¹ eller av den »tidens akademiska forskarlärdom»,² som var bestämmande för detta arbete. Och vid riksdagen 1770 anhöll därför Prästeståndet »om uppskov med profpsalmbokens antagande».³

Vilket intresse förefanns då hos denna kommitté för den musikaliska sidan av arbetet? Genomgår man de handlingar, som finnas bevarade i Riksarkivet rörande kommittén och dess arbete,⁴ vill det synas, som om man tagit en relativt liten hänsyn till just den musikaliska sidan. — I företalet till psalmbokens senare samling finnes i en anmärkning ett utdrag ur Kungl. Maj:ts instruktion för kommitténs ledamöter, där det bl. a. står, att arbetet skulle »med all sorgfällighet, under tilhjelp af en skickelig Collector eller Notarius, samt en förfaren Musicus eller Cantor . . . så fort, som görligt är, på thet sätt, som här nedan föreskrifwes», bringas till fullbordan.⁵ I slutet av andra delen är ett melodiregister, som tillkommit för »at fullgöra någras åstundan». Vilken eller vilka av kommitténs ledamöter,⁶ som uppsatt detta register, nämnes emellertid ej. Till någon musiker tyckes man aldrig ha vänt sig, vilket också framgår av en skrivelse från kommittén till »Höglofliga Kongelige Cancellie-Collegium», varur följande passus här citeras: »at . . . ibland Betjeningen [för psalmbokens omarbetande] äfwen nämnes en Musicus eller Cantor, som af praenumerations

¹ Liedgren, a. a. s. 52.

² Moliis-Mellberg, a. a. s. 26.

³ Liedgren, a. a. s. 52.

⁴ RA, PA. Inkomna Anmärkningar öfwer Prof-Psalmboken 1764—1769, Oförgrifliga Påminnelser wid Swänska Psalmbokens öfwerseende och förbättring samt Committerade till Psalmbokens öfwerseende 1764—1770.

⁵ I den ursprungliga av ärkebiskop Troilius förslagna instruktionen fanns följande bestämmelse: »Af den till antagande Musicus fordras, att förse Psalmerna med melodier, som stämma öfwerens med innehållet och sakens natur, samt hwarken äro många, eller konstiga och swåra. Han bör ock i en bok renskrifwa alla noterna, att wara till hands, när stora Kyrko-Psalmboken kommer att upläggas; uppå hwilken not-bok Committerades adprobation bör wara påskrifwen, innan förenämnde Musicus sitt arfwode åtnjuter.» — Finnes återgiven i S. Kristofersson, Psalmboksförslagen av år 1765—67 och 1793. Sthlm 1939. Kristoferssons avhandling, som utgivits efter detta arbetes tillkomst, har i övrigt intet nytt av betydelse att tillägga i musikaliskt hänseende.

⁶ Hovpredikant Göran Schröder, kyrkoherde Justus Christoffer Hausswolff, professor och kyrkoherde Olof Celsius, kyrkoherde Olof Gråberg samt som notarie skolmästaren Olof Rönigk. — Hildebrand, a. a. s. 5.

Medlen har at njuta sitt arwod, hwilken dock än nu icke kunnat anlitas, at wid nödige Melodiens förfärdigande lägga handen, så länge den utkomna Prof-Psalmboken icke slutlig granskning undergått.»¹ Som musikalisk rådgivare hade dock anmält sig organisten och director musices vid gymnasiet i Linköping J. Miklin.² M. skriver härvid bl. a. följande: »Och aldenstund jag på sätt, som nu i ödmjukhet berättat är, lagt hand wid sådant arbete, som hans Kongl. Maj:t i nåder lärar fordra, af den, som wid nya Psalmbokens melodiers utarbetande kommer at antagas, jag äfwen anwändt därpå mycken tid och för mig kännbar kostnad; Fördenskull är min ödmjukaste anhållan, at få uppfylla det rum, som samma åberopade eller nådigaste förordnande utsätter til den, som melodierne wid nya Psalmboken kommer at förbättra och utarbete, hwilket för mig nu kan falla så mycket lättare och snarast af mig blifwa kompletterat, som det mästa genom min redan utarbetade Choral-bok är afgjort, förmodandes, at jag efter fullbordat arbete skall hafwa at förwänta det allmännas så hederliga approbation, som skulle i ett sådant mål kunna åstundas.»³ Något svar på denna skrivelse tyckes Miklin emellertid ej ha erhållit, ty redan året därpå den 12 nov. 1765 tillställde han kommittén en ny skrivelse,⁴ vari han åter gjorde sig påmind och framhöll som sin mening, att som den nya koralboken måste bli »vidlyftigare och med flere Psalmer til ökt, så kan dock ej annat hända än at de flästa Melodierne behållas, det den första delen af projecterade nya Psalm-boken nog wisar, så at en liten tilökning af melodier skulle behöfwas och så mycket mera hjelpa denna Choralbok, at derefter sjunga och spela alla Psalmer i den utkommande nya Psalmboken, som det, efter min wälmenta tanka, woro bättre ju flere melodier kunde behållas af de wackrare gamla, än at göra några nya, helst ärfarenheten wisat, at Församlingarne ännu aldrig lärde sjunga en del af de skönaste melodier, som wi i så många år haft i vår Psalmbok.» Som det nu var skulle emellertid Miklins arbete med en koralbok, vilket inte varit så obetydligt, bli till ingen nytta och utan erkännande och vedergällning om ej kommittén ville besluta sig för att genast inlösa densamma, då det ju ej heller vore säkert att han skulle komma att överleva utgivandet av den nya psalmboken, vilket han ber

¹ Committerade till Psalmbokens Öfverseende 1764—1770. Skrivelsen är daterad den 21 maj 1770.

² RA, PA, I 19. Skrivelsen är daterad den 16 april 1764.

³ Beträffande innehållet i övrigt skall en närmare redogörelse härför lämnas vid behandlingen av 1700-talets enskilda koralboksföretag.

⁴ RA, PA, I 19.

kommittén beakta »på det mit lidande ej måtte blifwa alt för stort, så at jag för min wälmening at tjäna de allmänna inte må ruineras och denna min ofta nämnde Bok wid existerande tillfälle må göra sin nytta och förmon till hela den Swenska Församlingens tjänst och upbyggelse». Ej heller denna skrivelse synes kommittén ha besvarat.

Även om själva kommittén ej bekymrade sig så mycket om den musikaliska delen av arbetet, finnas dock några utomstående, som visade sitt intresse för saken. Så gav filologen Sven Hof ett wälmenande råd, när han bl. a. framhöll »att melodierna måtte blifwa så wäl wackra, som lätta att lära och sjunga, samt därjämte nog afpassade efter alla psalmers särskilda ämnen; wore att önska, men står näppeligen att till alla delar ärhålla, om icke någon utomordentligt stor Mästare i Musiken, eller en så nämnd virtuos, i det målet anlitas, och sin flit därpå anwänder. Imedlertid menar jag bäst wara, att bibehålla de gamla och bekanta melodier, af hwilka D. Luther sielf skall till en del wara auktor; och efter dem insätta de nya psalmerna, all den stund det torde hafwa mycken swårighet med sig, att lära församlingarna andra och nya melodier. Jag skulle, äfwen i anseende härtill, råda, att stroferna icke göras widlyftiga, med många werser och olika slag, efter som melodien därigenom blifwer swårare att af myckenheten fattas och i församlingarna siungas, hwilket kan förorsaka, att mången skiön psalm blifwer obrukbar, som har skiett med 55, 79, 290 och flera.»¹

Bland handlingarna finnes även en skrivelse från dåvarande kyrkoherden sedermera teologie professorn i Uppsala D. Annerstedt, vari han i sina »Påminnelser wid Prof-Psalmboken»² under paragraferna 14 och 18 vidrör melodierna. I den förra paragrafen framhåller han »att ingen af de nya Componerade Sånger i Prof-Psalmboken är anwisad till någon wiss eller bekant Ton, så att man är osäker ännu, om den låter sig sjungas på våra bekanta melodier, eller om wi skola nödsakas at lära nya toner, hwilket will bli en odräglig plåga, i synnerhet, som wi efter en så lång tids öfning ännu ej lärt allmänt at sjunga de Psalmerna wi ha; — N:o 10, N:o 102, N:o 152, N:o 274 m. fl:a i vår Psalmbok, blott våra Landkläckare och Menigheten kunde exequera dem; men hwad säger jag om Allmogen och kläckare? När många Präster illa kunna Swenska Mässan...»; och i den senare

¹ RA, PA, I 14. Skrivelsen är daterad den 31 mars 1764 och på baksidan lämnade han ett bidrag »i stället för num. 11 i Sw. Ps.-b.», till vilket han även fogade en melodi i tretakt, som han tydligen fann lämplig.

² RA, PA, I 14. Skrivelsen är odaterad men torde härstamma från år 1766, alltså efter utgivandet av samlingens första del.

paragrafen, att »Psalm är en andäktig inför Gud författad bön uti eller utan Rim, och lämpad till en tjenlig melodie . . . En *Tjenlig Melodie* kallar jag den, som är jämkad efter sitt ämne. Sålunda bör en botPsalm sjungas annorlunda än en Lofsång, och ingendera bör smaka lättsinnig öronklang, anter af Menuet eller Contradans eller slagdänga.»

Mest ingående behandlas dock musiken i en odaterad, anonym skrivelse: »Anmärkningar öfwer Prof-Psalmboken».¹ — »Desse observationer skola till större delen angå Melodierna öfwer psalmerna». Skrivelsen upptager först en tabell liknande den, som finnes i psalmbokens slut, men blott för första delen och avviker betydligt från de förslag, kommittén framlagt. Författarens kritik riktar sig sedan mot alla de nummer, som ej erhållit några melodihänvisningar, och han säger: »Att i nu en så liten del som nu är utkommen af Profpsalmboken, skall finnas 16 a 20 Psalmer, som för deras meters och versblandnings skull ej kunna öfwer alt brukas, har man ej utan upmärksamhet blit warse. Det wore skada at så wackra Psalmer, som N:o 1, 3, 32, 132 (desse hafwa enahanda versblandning) 15, 27, 35, 51, 71, 72, 86, 98, 101, 121, 151, 133, 134, 153, 154, 168: i mäst alla landt- och en stor del med inga eller swaga Orgelwärsch försedda Stads-Församlingar (som dock utgiör största mängden i vårt Rike) ej skulle kunna nyttias för obekanta Melodier skulle. Man kan inwända: de så kallade obekanta Melodier äro dock på många ställen bekanta. Wäll men ej öfwer-alt, och slika fordrar en allmän Psalmbok, som äro allmänt kunniga. Man tror oförgripeligen, at om auctor el:r Herrar Collectores haft det ena ögat hänwändt till melodien, hade alla Psalmerna blifwit lika brukbara.» Han talar vidare om de vanligen förekommande slitningarna mellan melodien och texten samt framhåller särskilt vikten utav att »rimslutet» och kadensen böra svara mot varandra, »hwilket i all musico-poesie är nödvändigt. — Psalmerna äro andeliga Oder och böra äga oders natur; som ibland annat består däruti, at för ten sensus generalis, som härskar lika öfwer alt, äfwen sensus partialis, om man så får tala, i hwarje wers så tourneras och till melodien ställer, at både musicus och Poeta syfta till samma ändamål . . . Nåden i ordet gör det mästa, men en till alla delar wäl bestäld Kyrkosång bidrager kraftigt.»²

¹ RA, PA, I 14. Anmärkningarna röra förra delen av samlingen och torde således vara författade någon gång under åren 1765 e. 66.

² En anmärkning bör här tillfogas. Den av S. Broman i Den svenska musikforskningen, Lund 1927, s. 12 upptagna och av A. Knös författade »Någre Anmärkningar Angående vår gamla Psalmbok», Skara 1769, nämner ej ett ord om musiken.

I slutet av psalmboksförslaget finnes, som förut angivits, ett melo-diregister. Psalmboken omfattar 485 nummer, och beträffande melodierna till dessa har man i största utsträckning hänvisat till Gkpsb. Av den sistnämndas 253 melodier har här kommit till användning ej mindre än 200 och således uteslutits endast 53. Till en del av dem ha givetvis hänvisningar förekommit ett flertal gånger, så t. ex. till 376 ej mindre än 20 gånger. Vid 29 psalmer finnas däremot inga melodihänvisningar, och meningen härmed har tydligen varit, att en musiker skulle till dem utvälja eller möjligen komponera lämpliga melodier. Dessutom hänvisas vid nr. 72, 86 och 204 till sånger i »Mose och Lamsens Wisor»¹ och vid 98, 275 samt 299 till sånger ur »Kingos Sjunge-Chor».²

Psalmboksförslaget väckte emellertid stark kritik och förföll. Kommittén upplöstes 1770, även om tanken på en ny psalmbok fanns kvar. Man började likväl tveka och tvivla, vilket tog sig uttryck i ett cirkulär från prästeståndet vid 1772 års riksdag, där ett uttalande av följande ordalydelse finnes: »En ny psalmbok tror ståndet icke vara nödig, kanhända icke blifva nyttig.»³ — Men nya vindar börja blåsa, upplysningen, neologien börjar vinna insteg och därmed även en omvärdering av det Celsiska psalmboksförslaget.

Vid riksdagen 1778 kom psalmboksfrågan åter före. Man gav rikets konsistorier i uppdrag »att till Upsala domkapitel insända betänkande och förslag till en ny psalmbok, och vid riksdagen 1779 uppdrog prästeståndet åt nämnda domkapitel att utarbete det nya förslaget i enlighet med de insända projekten.»⁴ I Uppsala utarbetade man så en ny psalmbok, och år 1793 förelåg den färdig i tryck, »Förslag Till Kyrko-Sånger För Svenska Församlingen. Enligt Konungens Nådiga Befallning Utgifvet af Consistorium Ecclesiasticum i Upsala. Upsala 1793.» Men ej heller detta förslag vann gillande och en förnyad revision »överlämnades åt en kommitté, som av konungen tillsattes den 7 okt. 1793».⁵

Något närmare intresse för den musikaliska sidan av saken synes ej heller denna gång de personer hava hyst, som voro de ledande vid psalmbokens utarbetande.⁶ Dock framhålles i ett litet tryck, som till-

¹ Resp.: För hwad orsak skall jag qwida, Förbida Herren Gud och Förblindade Werld.

² Resp.: Far werlder, far wäl, Min själ hafwer ingen fred och Hwad är thet åt.

³ Hildebrand, a. a. s. 19.

⁴ Ibm s. 26.

⁵ Mollis-Mellberg, a. a. s. 47.

⁶ Förordet är daterat den 28 dec. 1792 samt undertecknat av: Uno von Troil, Johan Lostbom, Eric Kinmark, E. J. Almqvist och O. Domey. — Enl. Kristofers-

fogades de första arken, »Följer de första arken af Svenska Kyrkosånger, att jämte den lämnas till de Herrar, som benägit åtaga sig deras granskning», att »några få Sånger fordra nya toner, hvarom Konsistorium även dragit försorg». — I de handlingar beträffande psalmbokens utarbetande, som bevaras i Uppsala landsarkiv¹ finnas ytterst få yttranden, som beröra melodierna, men de, som finnas, visa dock vissa granskares intresse och förståelse härför.

I en odaterad skrivelse från Olof Spak till »Ärkebiskopen och Comitéens Herrar Ledamöter»² framhöll denne huru nödvändigt det är att poesien och musiken rättas efter varandra, och han anslöt till en nyligen i trycket utkommen kritik³ bl. a. däri att en del gamla koraler äro obrukbara, hur värdefullt arbete Vallerius än utfört, och säger härom: »Men träffas icke desto mindre många [melodier] i synnerhet af de ällste, som dels äro olämplige dels illa låtande och motbiudande stundom och så konstige genom brytningar och förändringar, att de ej utan mycken öfning kunna siungas under det de likafullt liuda illa.» — En Sven Hiertzon från Seglora anför i sina anmärkningar⁴ att bedömandet av en hel del psalmer t. ex. »de synnerligen förträffeliga» 156, 195 och 205 försvåras genom att ej någon melodi för dem finnes angiven, och anför vidare att »de gamlas wal emellan Phrygiska, Lydiska och Doriska ton, efter deras Sångers olika ämnes och innehåll; Bewittnar harmoniens wälde och intryck på själen; men om de gamlas Modos musicos giöres något afseende på af wår tids Compositeurer, som jag tror Musiqvens grunder ännu fordra: så längtar jag få se, hwad Melodie den skjöna Bot-Psalmen Nr. 105 får, ty jag menar pedes trisyllabi hwaraf hon består, mera höra till den glada Lydiska eller swaga Phrygiska, än den alfvarsamma Doriska ton»; men han tvivlar likväl ej på »at de Herrar som blifwit updragit at gifwa desse Psalmer, dem, wärdige Melodier», komma att »upfylla wår hopp» även i detta avseende. Vidare finnes i »Strödda An-

son a. a. s. 312 not. 1 sökte dock von Troil »skaffa melodier till nyförvärv och psalmer ur psb. 1765—67, som ej gingo på någon från Psb. 1695 känd melodi... Han uppgav vid jubelfesten, att kamreraren Ol. Åhlström på hans begäran komponerat några nya koraler och på vissa villkor förbundit sig 'att, då en ny Psalmbok utkommer, besörja om nödige Choral-Böcker för alla kyrkor' (Handlingar s. 79). I ULA, UDA, I VI: 20: 326—327 föreligga melodier till psb. 1793 nr 20, 130, 140, 192 och 305.»

¹ Uppsala landsarkiv (ULA), Uppsala domkapitels arkiv (UDA), I VI: 18—22.

² ULA, UDA, I VI: 22.

³ [Geringius, I.] Tankar om kyrkosång, jämte tillämpning häraf till den nya Upsala profpsalmboken. Nyköping 1793.

⁴ ULA, UDA, I VI: 20. Skrivelsen är daterad den 7 nov. 1792.

märkningar ... samlade i julii och augusti 1792»¹ följande rörande musiken: »Att alla vackra toner i Psalmerne som nu brukas, äfven bibehållas i nya boken, synes vara så mycket angelägnare, som variationen är god och angenäm, men däremot svårt skulle vara att kanske i en framtid kunna åter uppta, och inöfva en hel Församling i en Sång, som den då ej mera vet utaf. Jag menar, att melodien på 404 ej finns i Nya Boken. Kanhända flere äro uteslutne. Lika nödigt lärar vara att åtminstone några Psalmer vid högtidliga tillfällen gifvas som tjena för Musiquen af flere slags Instrumenter, såsom No. 76 och 79.» — Lektorn och kyrkoherden A. Malm anser däremot, att både antalet psalmer och melodier är för stort: »De öka Bokens dyrhet för en fattig menighet, och förorsaka, i anseende til mängden af nya melodier, desharmonien i Kyrko-Musiken, i synnerhet där inga Orgelverk finnas.»²

Den vidlyftigaste och skarpaste vidräkningen med psalmbokens melodiförslag utövades av prästmannen och författaren Israel Geringius i hans nyss omnämnda anonymt utgivna skrift: »Tankar om Kyrkosång». Han framhåller här först och främst vikten av, att man verkligen ägnar melodierna en »mycken och grannlaga uppmärksamhet» och icke överlämnar detta ämne »åt ett blott välbehag, eller åt bekvämligheten och själfsväldet af en poetisk frihet». Efter en hel del estetiserande i tidens smak och försök till små historiska utblickar³ övergår författaren slutligen till själva huvuduppgiften. »Allmänheten har aldrig hunnit lära sig mer än en del af våra närvarande Psalmer. Högst de förändringar hvarvid hon redan är van synes vara nog för henne vid en ny Psalmboks utgifvande och utan tvifvel bidraga bekanta toner allra mest till vinnande af det högre ändamål, som man härmed för henne påsyftar. — Det är häruti, som utgifvaren af den nya Upsala Profpsalmboken synas ej hafva varit nog grannlaga med sin elljest berömvärda afsigt kännedom om Församligens och den mänskliga naturens behof, och efterfölld af ållderdomens goda exempel till befrämjande af allmän rörelse och lif för gudagtighet, mer upplysning och en bättre smak.» (s. 25) — Han omnämner vidare att till 477 psalmer »lofvas nya melodier för ett

¹ ULA, UDA, I VI: 21.

² ULA, UDA, I VI: 20.

³ »Vi hafve således öfvervägat ursprunget, följjderna, styrkan och värdet af en väl inrättat kyrkosång ... Vi hafve igenom jämförelse med det förflutna och under borgen af tidevarrfvets allmänna aktning och smak för de sköna konsterna och deras hedrande befordringsmedel kastat en blick in uti en lyckligare framtid ... s. 20 f.

antal af 58. — Nyttan af nya och efter bättre Melodier ligger väl i fattigdomen och det bristande behag, som de gamla äge; men allmänhetens ringa skicklighet uti sång, innan kraftigare mått och steg varda tagne till dess upphjälpande, jämnte vanan vid gamla toner, hindra ännu större och högre afsigter med denna förbättring . . . Om de ifrån vår gamla Psalmbok borgade Melodier vågar man afven uppå goda och af ärfarenheten bestyrkta skäl påstå, at 23 till och med för de bästa öfvade landsförsamlingar, hvarest språket bäst läses och renast talas, äro okände och obrukbare och således utgöra de nya och de obekanta tillsammans uti den föreslagna Profpsalmboken en summa af 81 melodier, hvilka landfolket svårliga lär sig, och hvaraf händer, att en del sköna Psalmer alldeles icke varda sjungne eller bekanta toner till dem upplätade, och de nya alldeles förbigångne . . . Härigenom blifver uppå ett hundra År och därutöfver tillståndet häruti detsamma som förut, hvilket kan bevisas däraf, att många toner uti 1695 Års Psalmbok ännu äro okände, . . .» (s. 25 f.) — Författaren påstår även, att de för allmänheten på landsbygden nu brukliga melodierna äro 136 och framhåller som sin mening, att »det hade varit nog om 477 Psalmer häruppå blifvit indelade, . . . Härigenom komme man vid hvar förändring till fullkomligare och rikare melodier, och således vid förloppet af några århundraden . . . en allmän förargelse ganska nära.» (s. 26) — Vidare vill författaren göra gällande, att en hel del av de melodier, som bibehållits, ej äro så lämpliga, då de hava »en sträf och mindre angenäm Composition, och att andre äro öfverflödigt tagne såsom 377, hvilken är nyttjad 31 gånger, medan åter andra bättre melodier helt förbigåtts.¹ . . . Nya sångstycken få ofelbart vidkännas samma öde som hände vid den förra renovation. Sköna melodier stå förgäfvos i choralboken och antagas ej utaf allmänheten. 272, 288 och 380 äro härpå bevis. De hafva sina egna Melodier, men dessa sjungas alldrig, utan däremot äro äldre, hvilka icke en gång finnas uti Choralboken, genom gammal van och bruket bibehållne.² En annan del åter, hvilka likaledes hafva egna Melodier, såsom 247, 273, 293, 294, 297, låna likafullt ifrån andra. Den nya Psalmboken har så mycket mer at vänta sig det samma, som 18 bekanta til och med utaf våra skönare Melodier i vår nuvarande Psalmbok kunna lämpas vid vissa psalmer ibland de uti Profpsalmboken utlofvade 58 nya; . . .» (s. 27 f.) — Geringius övergår därefter

¹ Nr. 377 har dock endast kommit till användning 7 gånger; 376 15 gånger och 245 16 gånger, vilket också synes vara det högsta antalet.

² Spärrat av artikelförf.

till att klandra det förhållande, att till en och samma melodi hänvisats psalmer av alltför olika innehåll. — »De nya Melodierne torde redan vara anförtrordde åt mästaress omsorg. Om byte i sången medförer behag, lifvar och förekommer ledsnad. Det är icke nödvändigheten och nyttan» utav nya melodier, som han bestrider, utan endast att hänsyn bör tagas till »landsförsamlingarnas förmåga. Man får icke med dem förblanda Domkyrkor och större Stadskyrkor, hvarest församlingarna äro understödda af en i konsten öfvad och studerad Ungdom, eller skickliga Sångare och en förträfflig Orgelmusique; ty där en af våra vanliga klockare styrer sången förhåller det sig helt annorlunda. Vid författandet af nya melodier är tillförlj häraf nödigt, att skilnaden ej blifva för fina och omärkliga, ty ett nog lika Thema uppå olika Melodier föder förvillelse» (s. 28 f.), varpå även anføres några exempel samt ett konkret fall på följden härav. — »Det är icke i afsigt, att uppgifva några reglor och förbättringar uti Tonkonsten och Musiquen, utan blott till upplysning om en värckligen allmänhetens kännedom och dess behof, som jag nämner, att de Melodier äro bäst passande, hvilka icke stiga för högt, såsom till O c t a v a, men än otjänligare äro de, om de löpa upp ända till N o n a och D e c i m a.» Han anför också de fel som härvid kunna uppstå och som belysas vid utförandet av vissa här återgivna nummer i Gkpsb., samt tillägger att »de hvarvid allmänheten finner sig bäst, gå endast ifrån P r i m a till Q u i n t a och S e x t a», såsom 219 o. d. (s. 30). — Författaren påtalar vidare, att föreslagna melodier ej alltid motsvara psalmens meter, och anför även en hel rad exempel härpå, varvid han dock tillägger, att för de flesta av dem, likväl ej alla, finnas andra melodier, som bättre skulle ha passat. Angående de 58 psalmerna,¹ till vilka utlovats nya melodier, nämner författaren, att 18 av dessa kunna sjungas »uppå sådana toner uti vår gamla Psalmbok, som allmänheten förut känner ehuru kanske med någon granskning af deras beskaffenhet efter ämnet», (s. 32) samt uppräknar några av dem. Direkt härpå fortsätter han med att uppräknar de »mindre kända Melodierna» i Gkpsb., som föreslagits,² samt »de väl kända», som icke föreslagits,³ och tillägger: »Förlusten af dessa vår gamla Psalmboks Melodier, är så mycket kännbarare, som en del utaf dem äga den lyckligaste komposition» (s. 33). Och av dem skulle också mycket väl en del kunna begagnas

¹ I verkligheten är det 60.

² 22, 31, 121, 145, 147, 148, 149, 165, 169, 178, 210, 214, 215, 260, 282, 285, 344, 363, 403, 411.

³ 26, 52, 64, 136, 196, 201, 216, 247, 249, 273, 279, 290, 297, 311, 326, 328, 383, 396, 406, 407, 408, 409.

till de psalmer, som äro utan melodier, och som skola förses med nya, medan åter andra skulle kunna användas i stället för här anförda mindre brukliga. Det är »med all agtning för deras möda, hvillka äro auktorer till den nya Profpsalmboken», som författaren anført dessa anmärkningar, »och i afsigt att tjäna dem, som komma att sysselsätta sig med den musicaliska delen häraf . . .» (s. 33) — Vidare uttalar författaren önskvärdheten av, att varje församling »snart ägde et litet Positiv eller Orgelvärrk, som kunde styra sången och understödja nya toners antagande och lärande . . . Den, som förstår en Kyrkomusique, bör vinlägga sig om samma nedlåtenhet som Skallden; göra den så enkel och naturlig, och så lika med sjelfva sången som möjligt är, utan alla konstiga och hastiga mellanlöpningar och afbrott, hvilka, i synnerhet när de skola efterapas af mindre skicklige mästareshand, göra öfverenstämmelsen imellan sången och musiquen onaturlig.» Han hoppas dock och tror på en snar förbättring i detta hänseende, då »vi äre uti det lyckliga tidvarrv, hvilket börjat simplificera all ting, . . .» (s. 34). Allra sist anføres det sätt, på vilket man bör gå tillväga vid införandet av en ny psalmbok och nya melodier.

I slutet av psalmbokförslaget fanns, som förut nämnts, ett melodi-register, »Anwisning Huru Psalmerne kunna sjungas», men vilken eller vilka, som utarbetat detsamma, omtalas ej. Vid en del melodier, 60 stycken, ha några melodihänvisningar ej utsatts, och meningen härmed var, som förut antagits, att vända sig till någon musiker eller i musiken förfaren person, vilken endera hade att utse andra än i Gkpsb. befintliga lämpliga melodier härtill eller möjligen komponera nya. — Av Gkpsb:s melodiskatt har medtagits 217 stycken och sålunda uteslutits endast 36.

Förutom de två här behandlade officiella psalmboksförslagen funnos en mångfald enskilda psalmboksföretag och andliga sångsamlingar.¹ Det är givetvis ej meningen att här närmare ingå på dem, dock må några nämnas, som ha musikaliskt intresse. — Från 1700-talet finnes endast två andliga sångböcker med tryckta melodier nämligen den i Stockholm år 1700 tryckta »Själens Himla-Lust På Jorden, Bestående uti XXXVI Anderike Psalmer; Utzirad med skiöne Melodier»² samt den i Hamburg år 1726 av skalden och advo-

katen Carl Serlachius¹ utgivna »Christeliga Fägne-Timmar, thet är, sammansatte Qwäden; af Antal Etthundrade Sånger: till Guds Lof och Siälars Nöije»,² vartill kan fogas assessorn i Kommerskollegium Håkan Carlheims översättning av kyrkofadern Cyprianus' skrift om dödligheten, »Cæcili Cypriani Gyldene Book Om Dödeligheten Uti den Åhr 1710 och 1711 här i vårt kära Fädernesland grasserande Pestilientien, eller så kallade Farsoten öfwersatt, och nu sedermera efter någras åstundan befordrat til Trycket» (Sthlm 1716),³ i vilken som ett tillägg finnes 14 »arier» med musik.

I den förstnämnda samlingen svarar melodiernas antal mot psalmernas och är således 36, varav 21 (nr 2, 4—7, 10, 11, 13—15, 17—19, 22—28 och 30) komponerats av den i hovkapellet verksamme musikern Petter Paul Hoppe, medan 3 (nr 34—36) äro hämtade från Lobwasser och de 12 övriga utgöra »bekante Melodier». I förordet framhålles huru utgivaren överlätit den musikaliska delen av arbetet till Hoppe, även om han själv i några fall föreskrivit melodier, och hur denne Hoppe »dem uti Musicen ordentligt bragt, och med dess Basse utsirat hafwer». Beträffande de melodier, som äro hämtade från Lobwasser, framhåller utgivaren, att, genom de många upplagor, som publicerats av dennes psalmer, »tacten uppå dessa trenne Melodier dämmeligen är förfuskad worden», och att »bem:te herr Hoppe densamma här riktigt indelt och jämlikt de föregående Psalmerne med deras nödvändige Basse zirad och utprydt». Han talar dessutom om möjligheten av att, om arbetet bleve efterfrågat och vann köpare, ytterligare en andra och tredje del skulle utgivas. — Melodierna äro, som framgår av citatet ur förordet, försedda med generalbas. De av Hoppe komponerade äro övervägande hållna i en enkel känslös stil — någon såsom nr 14 dock utsirat med en ganska rik koloratur — och utgöra typiska exempel på den av pietismen skapade kyrkliga sången. Som karakteristiskt kan nämnas föruttagningarna i melodien i slutfallen ävensom enstaka drillar. De här och var utsatta föredragsbeteckningarna tala också sitt tydliga språk.

Serlachius' »Fägne-Timmar» omfattar, som synes av titeln 100 sånger, huvudparten äro egna dikter, medan återstoden utgöras av översättningar, de flesta Gerhardts-psalmer, vartill kommer en i slutet av samlingen tillagd längre dikt, senare separat utgiven i åtminstone två upplagor, »Wäär-Blomman, som är ett Lof för Guds Naturs

¹ Beckman, J. W., Den nya svenska psalmboken, framställd uti försök till svensk psalmhistoria. Sthlm 1845[—72], s. 1013 ff.

² Enl. E. Liedgren, Svensk psalm och andlig visa. Ups. 1926 s. 362 av C. G. Österling.

¹ Om S., hans liv och verk se P. Nyberg, Herrar och herrgårdar. Hfors. 1941 s. 9—28. — Bibliotekarie N. Afzelius har välvilligt påpekat arbetet för mig.

² Finnes ej omnämnd hos Beckman.

³ Arbetet har vänligen meddelats mig av T. Norlind.

Under och Milde Försyn» med musik, enligt förordet, av Georg Philipp Telemann. Huruvida musiken till denna dikt verkligen är av Telemann eller ej är omtvistat.¹ Någon anledning att här ingå på denna fråga ha vi ej, då varken dikten eller musiken kan hänföras till den art av religiös konst, som denna uppsats behandlar. — Till de 100 sångerna finnas 17 tryckta melodier, samtliga försedda med basso continuo. Av dessa äro 5 (nr. 7, 9, 12, 22 och 39) komponerade av Johann Mattheson, medan 8 (nr. 2, 14, 16, 27, 36, 40, 97 och 98) utgöras av från Tyskland hämtade Coraler.² Beträffande melodien till nr. 55 säger Serlachius, att den nog torde vara bekant i Sverige under benämningen »Kung Carl Stuarts Wijsa: Hör till I Rijken all af Ost-, Sud-, West- och Norden». Varifrån melodierna till nr. 18 och 20 häröra har han ej angivit. Melodien till nr. 100 slutligen är densamma som nr. 290 i Gkpsb. men här återgiven i den form, som den då sjöngs i Tyskland. Vid de sånger som icke ha tryckta melodier hänvisar Serlachius, då ej hänvisning göres till någon melodi i samlingen, vilket förekommer 11 gånger, utan undantag till Gkpsb. På en del ställen finnas även alternativa förslag till melodier. — Serlachius säger i företalet till samlingen i trettiofemte paragrafen, som behandlar musiken: »Melodierne äro mäst de bekante, ja ock wijd de nye, har iag, at fägna den Enfaldiga, alltid i Rubriquerne gifwit Anwijsning på Toner i wår Swenska Psalm-Bok, när Rimm-Arten så nånsin tåålt. Men behaga dock andächtige Läsare och Läserinnor antaga och lära de nu med tryckte Melodier i Noter, som äro öwermåttan härlig- och hugnelige; så försäkrar det lönar Mödan: alldenstund dessa Melodier äro på Materierne wäl lämpade, och en god Ton ju gifwer Sång och Rimmen Anda, Lijf och Kraft; man ej håller ändå öfwer Nyheter sig må beswära: medan de Toner, som nu hos oss äro gamble, woro ock nye i våra Fäders Tijder. De måste desse Melodier äro föruth i Guds Församblingar hos Tyskarne bruklige; men Fem Stycken där af, äro nu tillgiorde af här i Hamburg wistande Kongl. Engelska Envoyé-Sreteraren, och Hög-Furstliga Hollstenska Capell-Mestaren, Herrn Johan Mattheson; och lærer detta hans Arbete wäl finnas wara skönt: som ju han i Compositionen öfwer allt äger Loford». — De av Serlachius gjorda kommentarerna till melodierna bör inte helt förbigås, då de dels utgöra ett belägg för hans stora musikaliska

¹ Nyberg, P., a. a. s. 24 f.

² Resp.: Erscheinen ist der herrliche Tag, Schmücke dich, du liebe Seele, Wachet auf, ruft uns die Stimme, Meinen Jesu lass ich nicht, Zeuch ein zu deinen Thoren, Straf mich nicht in deinem Zorn, Christus der uns selig macht och Herr Jesu Christ, mein Lebens Licht.

intressen,¹ dels spegla tiden. Om musiken till nr. 2 säger han, att den är »så liuflig, att hon förtjänar läras», en annan melodi karakteriserar han som »härlig», åter en annan som »förträfflig», »hugnelig», »förröilig», »genom-liuflig», »öfwermåttan härlig» o. s. v.

I ett tillägg till »Cypriani Gyldene Book Om Dödeligheten» finnes som ovan nämnts 12 dikter med tryckt musik. Den första är, skulle man kunna säga, en tröstesång, medan den andra betecknas med »En Klagesång wijd dessa usla tider, Då nöd och död oss allstäds här förbider». De återstående bär rubriken »Sorge-Arier. Canto solo & Basso continuo Öfwer Den Ädla Herren Auctoris Hiertbeweklige Upmunt-ring, Wijd desse bedröflige, swåra, och sorgelige tider, oss, och wår Jemnchristen til tröst sammanstämde». — Varifrån musiken härstammar lämnas icke någon som helst upplysning om. Den är påtagligt tidsbetonad med den rika förekomsten av genomgångstoner, föruttagningarna i melodien i slutfallen och de tämligen regelbundet återkommande drillarna på näst sista tonen i kadensen. Ackompanjemangnet är ytterligt konstlöst. Själsfrändskapen mellan dessa melodier och de av P. P. Hoppe i »Siälens Himla-Lust På Jorden» komponerade är ofta tämligen påtaglig. I båda dessa samlingar äro för övrigt melodierna taktindelade.

En av de under 1700-talet mest spridda psalmsamlingarna var den redan 1689² i Göteborg utgivna och från danskan översatta »Thomas Kingos Andelige Siunge Chors Första Deel ... Tillijka med någre Tröstelige Morgon- och Afton- Suckar Hwar-jempte och bijfogat finnes Siunge-Chorets Andra Deel». Melodier finnas ej men hänvisningar förekomma till danska, tyska och svenska sånger. Till bl. a. tyska och svenska koraler hänvisar också »vår första helt för privatkult avsedda sångsamling»³ och som sådan pietistisk, »Mose och Lamsens Wisor» (Sthlm 1717) av G. Lybecker. Andra samlingar med hänvisningar bl. a. till tyska koralmelodier äro t. ex. »Åtskillige Andelige Wisor Ihopsamlade, jemte Tilökning på the Ewangeliske Psalmerne» (Sthlm 1727),⁴ »Spenabarnas Innerliga Rök-Offer, Wid åtskilliga Tider, Tillstånd och Tilfälen. Framburit af Carl Urban Hjärne» (Sthlm 1742) och E. Tolstadius, »Andelige Sånger».⁵ Ett något större intresse för musiken än övriga sångboks författare eller sångboksutgi-

¹ Enl. P. Nyberg a. a. s. 16 var S. även »mycket musikalisk».

² Liedgren uppger år 1700, vilket dock torde vara felaktigt; a. a. s. 333.

³ Liedgren, a. a. s. 342.

⁴ Ej omnämnd hos Beckman.

⁵ Enligt Liedgren, a. a. s. 371 är T:s författarskap ej bestyrkt; han anger som årtal för sångsamlingen 1732.

vare visar A. P. Luth i den av honom år 1764 utgivna »Samling Af några utvalda Kyrko-Psalmer och Andeliga Sånger, Från Tyska och Danska Öfversatte» (Örebro 1764). I företalet skriver han mycket entusiastiskt om musikens stora betydelse i det religiösa livet, om musiken i det gamla förbundet, om olika slag av katolsk kyrkomusik samt slutligen om Luthers betydelse för en ordnad kyrkosång. Han säger beträffande sitt eget melodival: »I anseende til Melodierne har jag af them icke utsökt och antagit några obekante, höga och konstiga, af the yppersta musicaliska modulationer, som gemenligen synas smaka af verdens anda, och til werldsliga orchestern eller operan bättre, än til en andelig Chor sig skicka; utan sinnad at förnämligast tjena the enfaldigare som i Församlingen utgöra största hopen har jag waldt them, som af vår Kyrko-Psalmbok äro allmänt bekanta, en eller annan undantagandes.» — Till enbart melodier ur Gkpsb. hänvisar »Sions Sånger, Första och Andra Samlingen» (Sthlm 1743—45), vilken är herrnhutisternas första sångsamling och utgavs på föranstaltande av magister Joh. Holmberg.¹ Givetvis skulle det finnas en hel del att tillägga beträffande dessa samlingar, men jag har endast velat för fullständighetens skull omnämna några av dem.

Enligt vad av de officiella psalmboksförslagen och de enskilda psalmboksföretagen eller sångsamlingarna synes framgå, skulle intresset för själva koralerna och koralsången under 1700-talet ha varit relativt ringa. Så torde dock knappast varit fallet. Man visade i stället ett ganska stort intresse för koralsången, därom vittna alla de koralböcker, som av enskilda författare utarbetades, därom talar också de i reseskildringar och landskapsbeskrivningar m. m. förefintliga yttranden om psalmsången vid olika tillfällen, även om, som i samma källor här och var påpekas, antalet melodier, vilka kommo till användning, ej var så stort, därom vittna också de många orglar, som under denna tid byggdes eller restaurerades samt slutligen alla de avhandlingar, vilka i olika hänseenden berörde kyrkomusiken.

Huru stark kärleken till koralsången levde bland folket framgår av de beskrivningar på sedvänjor, vari denna sång ingick som en mer eller mindre viktig del. Så omtalar t. ex. Gaslander² att man sjöng måltidspsalmer vid julhögtiden, och Crælius³ samma förhållande vid

¹ Liedgren, a. a. s. 378.

² Gaslander, J., Beskrifning om allmogens sinnelag, seder vid de årliga högtider, fririer, bröllop, barndop, begrafningar m. m. Sthlm 1774 s. 12.

³ Crælius, M. G., Försök till ett landskaps beskrifning uti en berättelse om Tuna läns Sefvede och Asbolands häraders fögderi, uti Calmar-höfdingedöme af fögderiets häradsfogde. Calmar 1774 s. 423.

bröllop, samt slutligen Lundgren¹ vid begravningar. Vid själva begravningen sjöng man dessutom, under det man bar kistan till graven, och medan graven skottades igen.² En av de intressantaste skildringarna om seder och bruk under 1700-talet i musikaliskt hänseende är ett av A. Kullander författat folkloristiskt arbete,³ behandlande drag ur det forna skogsbyggarlivet i trakten omkring Edsved. Han talar här om, huru ungdomen i slutet på 1700-talet gingo omkring i s. k. julgång mellan kl. 5 och 7 e. m., varvid de sjöngo julsånger.⁴ När sedan julhalmen var utbredd, »sjöng hela familjen, så många som kunde, psalmer: 'in dulci jubilo', 'Ett barn är fött i Betlehem' eller någon annan julpälsalm». (s. 25). Han framhåller vidare, att »Ännu i medio av 1700-talet hade påskvigilien kvar sin religiösa betydelse. Psalmer och sånger om Kristi uppståndelse sjöngos då både vid påskelden och hemma i husen ända till kl. 2 eller 3 på morgonen». (s. 28). Men även på midsommaren förekom psalmsång, nämligen då majstången var rest på kvällen, »tog spelman sin fiol och ställde sig invid stången, och så länge denna vaka hade bibehållit betydelsen av fästvaka, spelade han alltid en högtidssång, vari alla instämde. Det var vanligen någon av de gamla psalmerna: 'Mig gör stor lust och glädje, den sköna sommartid' eller 'Den blomstertid nu kommer', av vilka sjöngos några värser» eller några andra kanske mera profana sånger, vilka då utgjorde »vakans höjdpunkt». (s. 30). Men det var inte enbart vid högtider, man sjöng gamla psalmer. Så omtalar Ödman i sina ungdomsminnen,⁵ att kvinnorna »för att icke öfweraskas af sömnen wid spinnrockarnas söfwande sorl», sjöngo morgonpsalmer, vilka vid adventstiden utbyttes mot julpälsalmer, »som fortsattes hela dagen jemte arbetet. Alla sjöngos ur minnet och upprepades immerfort». (s. 21). — I alla dessa citat ha vi ett tydligt bevis för, huru högt värde man tillmätte psalmsången, och i vilken stor utsträckning den i verkligheten förekom även utom kyrkan.

Det mest betydande materialet behandlande kyrkliga ceremonier finnes samlat i ett av Sven Bælter utgivet arbete.⁶ Emellertid synes han ej ha haft något speciellt intresse för kyrkomusiken. På sid. 290 behandlar han denna men blott med några få ord, varvid han om-

¹ Lundgren, N. A., Beskrifning öfver Vestra Vingåkers socken. Örebro 1873, s. 54.

² Gaslander, a. a. s. 20.

³ Kullander, A., Några drag ur det forna skogsbyggarelivet i Edsvedens skogstrakter. Sthlm 1896. Sv. Ldm. XI: 10.

⁴ En av dessa var »Nu låtom oss begå» (s. 23).

⁵ Ödman, S., Hågkomster från hembygden och skolan. 3. uppl. Örebro 1842.

⁶ Bælter, S., Historiska anmärkningar om kyrko-ceremonier. Sthlm 1783.

talar förekomsten av »musik på orgor, eller med andra Instrumenter, på det sången derigenom må underhjälpas», samt citerar kyrkolagen av 1686, att under fastan skulle »innehållas med all Musik», samt att »på de tillåtna tider bör den ej heller så långt utdragas, at Församlingen blifwer hindrad uti sit lof med egen röst». I en skrift av liknande innehåll, författad av prosten i Sundborn, C. F. Pettersson,¹ omtalas även några saker av musikaliskt intresse, vilka troligen ha sin rot i 1700-talet. I sin beskrivning av långfredagens gudstjänst säger han, att den »utdrog dermed, att man korwis sjöng Kristi Pinos historia», och vidare, att vid själva påskhögtiden »återigen hördes orgorna ljuda i kyrkorna», och att påskdagens högmässogudstjänst »öppnades med ett jublande Halleluja». (s. 27 f.). Denna »korvisa» sång omtalas även av andra författare. Så nämner lantmätaren F. D. Crælius i sin beskrivning av Nås socken,² att kyrkosången däruppe inte var särdeles vacker, »men egen; så ock så n g e n t i l l s k i f t e s. Den brukas wid högtidliga tillfällen, då någon Psalm afsjunges under predikan och på Predikantens tillsägelse. Karlarna sjunga då en wers och qwinnorna den följande, och så tourwis så lång psalmen är». Även liknande växelsång påpekas av Hülphers i de dagboksanteckningar, han förde under en resa i Kopparbergs län år 1757.³ I sin beskrivning över Älvdalen säger han bl. a.: »Tron hörde jag här sjungas till skiftes af karlar och qwinfolk, som nog är en gammal antagen sed, likaså med Psalmerna under predikan och Allenaste Gud etc., som ej låter obehageligt». Detta växelvisa sjungande tyckes f. ö. i Dalarna ha upphört någon gång under 1800-talets förra hälft, vilket framgår av ett yttrande av Arosenius⁴ i hans beskrivning av Floda socken: »Den af Crælius omtalade sången till skiftes har numera upphört, . . .».⁵

Under 1700-talet blev även på landet orglar allt vanligare. Hülphers⁶ säger härom, att »Alt som konsten stigit har ock antalet af Orgwerk i Kyrkorna ökats samt annan Instrumental-Musik i Kyrkorna derefter blifwit lämpad och brukad». Likväl fanns sådana orglar långt

¹ Pettersson, C. F., Den svenska kyrkans mest framstående seder, bruk och inrättningar i korthet beskrifna och förklarade. Hedemora 1868.

² Crælius, F. D., Beskrifning öfwer Nås socken i Wästerdals fögderi af Stora Kopparbergs län. Falun 1837, s. 6.

³ Hülphers, A. Abrah:son, Dagbok öfwer en resa igenom de, under Stora Kopparbergs höfdingedöme lydande lähn och Dalarne år 1757. Västerås 1762.

⁴ Arosenius, F. R., Beskrifning öfver provinsen Dalarne. 1—4. Falun 1862—68. D. 3: H. 1, s. 59.

⁵ Om »sången till skiftes» se även T. Norlind, Hülphers (STM 1937) s. 43.

⁶ Hülphers, A. Abrah:son, Historisk afhandling om musik och instrumenter särdeles om orgwerks inrättningen i allmänhet . . . Västerås 1773, s. 149.

ifrån överallt. Så omtalar Hülphers i sina skildringar från ovannämnda resa, att »S å n g e n i Dal-Kyrkorna i synnerhet här [Älvdalen], war jämn och underhölls med en god ordning. Orgwark finnes icke ofwan Leksand, ehuru mycket Kyrkorna äro påkostade, twifvelsutan efter Dal-karlen anser dem för mindre nödiga, och tycker sig sjelf kunna styra sången.» (s. 206). Detsamma säger också Crælius och med en viss tillfredsställelse, att »i Westerdals-Kyrkorna finnes icke något orgelwerk. Man har således tillfälle att höra rösterna och den olika melodie, på hwilken man i hwarje Församling lofsjunger Gud.»¹ Men även om man hade en orgel eller ett litet positiv är det därför ej säkert, att det alltid kom till användning, på grund av att man saknade organister. Detta förhållande omtalas också i Arosenius' förut omnämnda beskrivning över Dalarna på tal om Säsens: »Endast undantagsvis, då någon musiker varit till hands, har detta orgelwerk varit i bruk vid gudstjänsten.»² Där orglar saknades var det klockarens uppgift att med sin egen stämma söka leda sången. Han stod då på gången mitt i kyrkan för att bättre kunna höras. Att detta icke under alla förhållanden var till fördel för sången framgår bl. a. av ett uttalande av A. E. Holmberg i hans beskrivning över Bohuslän³ från 1800-talets tidigare hälft. Han berömmar bohuslänningsens musikaliska begåvning, men tillägger att »för sång deremot tyckes folket i allmänhet icke äga någon lust», och emedan orglar endast finnes i städerna och i enstaka fall på landsbygden, »men uti de andra ersättes af bondklockare, som låta höra alla stämmor utom vox humana och aldrig examinerade, extemporera melodierna till hvarje vers, kan kyrkosångens beskaffenhet lätt inses» (s. 247). I Dalarna tyckes dock, enligt Hülphers och andra, vida bättre förhållanden varit rådande, vilket också framgått av vad som ovan blifvit sagt. — Att klockaren i kyrkor där orgel saknades ledde sången med tillhjälp av något folkligt instrument — i regel fiol — finnas flera belägg för. Kyrkoordningen av 1734 talar också om att andra instrument än orgel förekom, och att detta var fallet särskilt vid högtidliga tillfällen ger oss en beskrivning av jubelfesten i Lund 1768⁴ bevis på, där bl. a. psalmen nr. 305 sjöngs av hela församlingen ackompanjerad av orkester och med pukor och trumpeter.

Den kyrkoordning, som under det tidigare 1700-talet var gällande,

¹ Crælius, F. D., a. a. s. 6.

² Arosenius, a. a., D. 3: H. 6, s. 88.

³ Holmberg, A. E., Bohusläns historia och beskrifning. 2. uppl. utg. av G. Brusewitz. Örebro 1867.

⁴ Lidén, J. H., Dagboksanteckningar om Bleking och Skåne år 1768 [utg.] af O. Ahnfelt; i Hist. tidskr. för Skåneland I. Lund 1903, s. 297—300.

härstammade från år 1693, och var i sin tur mera »en stadfästelse av den gamla än något verkligt nytt».¹ 1734 utfärdades förslag till en ny,² och i dess trettonde kapitel behandlas kyrkosången. I den första paragrafen fastställdes, att man under gudstjänsten skulle »lofwa Gud, med Sång och Musique», och att därvid endast de psalmer, som funnos i 1695 års psalmbok, t. v. finge användas. Vid den enskilda andakten däremot kunde sådana sånger brukas, som författats »af Gudeliga och lärde män» och som befunnos vara i överensstämmelse med »Guds Ord och Trones renhet». Något angående de melodier, som vid avsjungandet av psalmerna böra ifrågakomma, finnes däremot ej angivet. I andra paragrafen äro de betämmelser upptagna, vilka mera direkt röra musiken. Så fastställs där, att »Musiquen på Orgorne, eller andra Instrumenter, måste intet så långt utdragas, at Församlingen theraf i sin sång blifwer hindrad, at lofwa Gud med egen röst, hwilket bör ske, ordenteligen och samdräkteligen, hwarken för hastigt eller för långsamt». Det nya i denna kyrkoordning vad beträffar musiken gäller dess användning vid nattvarden. Härvid bestämdes att »Under Herrans Nattwards begående innehålles med all annan Musique, och sjunges allenast under Orgespel andäktige Psalmer», och vidare, att, »när elliest någon Musique anställles, bör thet ske på hwars och ens Församlings modersmål, hwar på Kyrkioherden äger inseende hafwa». Dessutom fastställdes, att »If från Fastelags Söndagen, in til Påskdagen, så wäl som på alla stora allmänna Bönedagar innehålles med al Musique».

Men förutom denna allmänna kyrkoordning förekom även för varje stift särskilda mindre förordningar, varefter kyrkobetjäningen hade att rätta sig. För Västerås stift finnes en sådan från år 1759,³ vari bl. a. framhålles som klockarens plikt, »at, så framt ingen särskild Sångare är förestå och bewaka Sången . . .». Ett betydligt intressantare exempel på en sådan förordning är ett förslag härtill från år 1795 gällande Linköpings stift.⁴ Den vann aldrig Kungl. Maj:ts stadfästelse,⁵ men då den likväl torde giva en rätt så trogen bild av vad som fordrades av 1700-talets organister och klockare, må det därför anses motiverat, att som avslutning på denna del av uppsatsen göra ett utförligare referat av densamma.

¹ Norlind, a. a. s. 107.

² Tr. i Sthlm 1736.

³ Stadgar för klockarne, både i städer och på landet, i Västerås stift, hwar efter the uti hwarje handa ämbetes förrättningar sig hafwa at rätta. Författad af Consistorio År 1759. Västerås 1759.

⁴ Ordning för kyrko-betjente i Linköpings stift. Linköping 1795.

⁵ Motiveringen var endast, att »ordningen» ansågs obehöfvlig.

Första kapitlet behandlar de fordringar, som uppställdes på »Kyrko-Betjente». Av klockaren begär man sålunda vad »Natur-gåvorna» beträffa, att han bör hava en »ren och böjelig röst, med godt gehör, så at han, efter en på Instrument gifven ton, precise kan begynna och under bibehållandet af tonens läge sjunga en gifven Psalm-Melodie». Vidare fordras, att han till »Insigterna . . . har så mycken kännedom på Clavér eller Violin, at han efter noter och tact kan spela och följakteligen sielf lära sig sjunga hvad sång- och mässe-ton i Choralboken, som honom förelägges, . . . Vid Stads och större Landsförsamlingar bör en Klockare, jämte Cantaten O! Guds Lamb, äfven kunna sjunga andra mindre sångstycken och Choraler t. ex. ur Pergoleses Passions Musik» samt därjämte äga en »särdeles god röst». Vad åter organisten angår, bör han ha färdighet i att »kunna spela efter noter till dans på Violin och accompagnera på Violon-celle; äfven som de hvilkas bröst det tillåter, dessutom böra öfva sig på något blås-Instrument, såsom Oboë, Clarinette, Waldhorn eller Trompette, för at dels med undervisning kunna gå hugade ny-lärningar til handa, dels betjäna Församlingens högre och lägre In-vånare vid bröllop eller andra gillan, dels vid högtidliga tillfällen i Kyrkan kunna upföra Instrumental Musik. I afseende på sielfva Organist-Syslan böra de ej mindre känna et Orgelverks beståndsdelar, stämning och vård, än skickligen tractera det vid Gudstjensten, vid hvilket sednare dock följande grader må tillåtas: . . .» Man skiljer härvid på de fordringar, som böra uppställas dels på organisterna i städerna, dels på organisterna i »de största och mest lönande Lands-Församlingarna» och dels på organisterna i »de smärre Lands-Församlingarna». För de första gällde det att »äga en fullkomlig kännedom af Psalm-Theorien exsequerad på 3 sätt: a) med vanligt General-Bas Accom-pagnement, b) med accorden af vänstra och melodien af högra handen, c) med accorder af bägge händerne; it kunna praeludere i alla toner extempore efter gifvet Thema och spela stycken til in- och utgång, både i den gamla fugerade och i den moderna blandade Stilen». För den andra »gradens» organister gällde detsamma, vilket upptogs under punkterna a) och b) samt att de dessutom skulle kunna spela »praeludier och handstycken i alla toner samt göra reda för framledne Hof Secreteraren Miklins Utkast til General-Basen, eller den anvisning som framdeles utkommer och godkännas kan». För den tredje »gradens» organister gällde det att »kunna spela Psalmerna med accorden af högra handen, praeludier och handstycken i de mest brukliga toner, item känna samma toners teckning, de 2:ne Tonarternas skilnad, Intervallernas fördelning och accordernas teckning». Dessutom på-

pekas som en självklar sak, att större skicklighet i hanterandet av de förut omnämnda instrumenten fordras av de båda första »grader» organister, »så at de i lättare Concerter kunna svara för en understämman efter tact och expressions tecken». Vidare fastställdes, att på de platser, där organist- och klockaretjänsten voro förenade »gifves högre skicklighet i Musicaliska vägen företräde för Sångkonsten». Därefter behandlas instruktioner av mera rent praktisk natur, såsom att »skickligheten . . . uti alla föreskrifne delar bör vara behörigen styrkt» genom prov för »Directuren vid Gymnasii-Capellet eller Domkyrko Organisten». Dessa prov skulle omfatta uppspelning å orgeln, kännedom om orgelns byggnad och vård, om »touchens» olika beskaffenhet på orgel och klaver samt slutligen pedalens användande.

Andra kapitlet handlar om »Kyrko-Betjentes antagande» och tredje om »Huru en Klockare och Organist bör vårda Kyrkans Inventarium». Han hade härvid att varje helgdagsafton och även varje annan »Högtidsafton» stämman och rengöra orgeln samt även utvändigt avdamma densamma. Smärre felaktigheter skulle han kunna avhjälpa själv, medan de större skulle anmälas till församlingens präst. — I fjärde kapitlet behandlas slutligen de uppgifter, som ålåg »Kyrko-Betjente» vid den allmänna gudstjänsten. Klockaren hade härvid att först och främst uppsätta psalmnumren på nummertavlorna, »dem han i sin ordning afsjungar; börjande sången börjas efter Orgelverket, der sådant nyttjas, eljest i en afpassad och under hållen högd af ton: vara tydlig til Församlingens rättelse: hvarken låg eller tvunget stark: Tempo hvarken alt för långsamt eller hastigt. Mässan besvaras i samma ton, som Prestens från Altaret och utan all konstlad grånlåt.» »Organisten, ehvad han tillika är Klockare eller icke står på samma sätt under Kyrkoherdens Lydno», vilken hade det högsta överinseendet även över musiken under gudstjänsten. »På alla Sön- och Högtidsdagar, utom de 3 sista Söndagarna i Advent, Fastlags Tiden, samt de trenne första Bönedagarne bör spelning förrättas på Orgelverket.» Härvid var att iakttaga att »spelningen begynnes, så fort sammanringningen slutas och bör ske med den allvarsamhet och värdighet, som Gudstjänsten fordrar med afpassade uthållningar utan långa löpningar». Vidare skulle själva »Ingångsstycket», d. v. s. preludiet före första psalmen, avslutas »2 å 3 tacter efter Prestens ankomst för altaret», och de övriga preludierna »ej öfverstiga 16 tacter, och Utgångsstycket räcka til folket hunnit ur Kyrkan». Därvid borde iakttagas, att »de tvänne första hafva et långsamt, men det sista et varierande tempo». Jämte orgeln kunde vid särskilda tillfällen, som

på »särdeles högtidliga dagar och vid Brudhof på landet», även förekomma musik »på andra Spel-Instrumenter», varvid man dock borde se till, »at inge sådana därvid biträda, som med sin oskicklighet åstadkomma åtlöje eller förargelse».

»Kyrko-Betjente» hade slutligen även skyldighet att biträda vid andra tillfällen. Särskilt organisterna på landet hade bl. a. att »gå Församlingen til handa med Dans-musik vid Bröllop och andra Gillen, samt dess Ungdom med Information i spelande, räknande och skrifvande; äfven som de vid Biskops-Visitationer, Kyrkoherde-Installationer, Kyrko-Invigningar m. m. i Contractet böra vara behjelpig til Kyrko-Musiks uppförande, dock at de för alt sådant njuta särskild skälig betalning».